

NARODNE MANJŠINE IN NACIONALNI INTERES

Povzetek. Vse od začetka slovenskega narodnega preporoda so bili etnični odnosi med slovenskim narodom in sosednjimi narodi "kontaminirani" z etničnimi napetostmi. Tekmovanje za ekskluzivnim posedovanjem nekaterih temeljnih elementov narodne individualnosti (v prvi vrsti teritorija) je zaznamovalo medetnične odnose s poudarjeno noto disjunktivnih procesov. Brez učinkovite organizacije (ta je bila v razmišljanjih, povečini humanistične in kulturniške inteligence, prepoznana v državi) so bili pripadniki "porajajočega se slovenskega naroda brez temeljne institucije, ki naj bi ščitila njihove narodnostne posebnosti. Temeljna hipoteza prispevka je, da smo verjetno šele na začetku izgradnje odnosa, ki ga sociologi imenujejo proces adaptacije in razvitega kulturnega pluralizma. Procesi kulturnega pluralizma so povezani s procesi razvitejše, popolnejše adaptacije. Gre za ohranjanje in razvijanje etničnih posebnosti, etnične identitete, kulture, ob zagotavljanju avtonomije kultur in tolerance do različnega. Procese kulturnega pluralizma štejemo med konjunktivne procese, ki pospešujejo participacijo in samoupravo etničnih skupin.

Ključni pojmi: narodne manjšine, narod, nacija, nacionalni interes, nacionalna varnost, slovenski kulturni prostor, asimilacija, adaptacija, kulturni pluralizem

Uvod

Razpravljati na temo narodnih manjšin in nacionalnega interesa je zapleteno opravilo. Pač zato, ker obče sprejemljive definicije nacionalnega interesa ni. Pojem je močno "prestreljen" z množstvom partikularnih interesov, da ga je težko brez ugovorov "spraviti" na skupni imenovalac. Verjetno ne bo težav nič manj, če postavimo sinonimni odnos med pojmom nacionalni in državni interes oziroma nacionalni in splošni interes. Dodatno težavo pri razpravljanju o relacijah med (varstvom) narodnih manjšin in nacionalnim interesom nam povzroča pogosto nejasno razmejevanje med pojmi etnična skupina, narod, nacija ter megleno opisovanje procesa prehajanja iz enega "razvojnega stadija" v drugega. Za našo razpravo je ključnega pomena odgovor na vprašanje, katere etnične skupine sestavljajo slo-

* Dr. Miran Komac, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

vensko nacijo? So to samo tisti, ki se opredeljujejo kot pripadniki slovenskega naroda, ali je mogoče v slovensko nacijo všteti tudi tiste, ki se ne prištevajo k slovenskemu narodu? Od odgovora na ti dve vprašanji je odvisna vsebina politike varstva manjšin: če bomo v slovensko nacijo prištelili samo "dozorel slovenski narod", bo politika varstva manjšin izkazovala poudarjeno narodnjaško (brambovsko) in monokulturno držo; če pa v slovensko nacijo prištejemo tudi pripadnike drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, pa bi politika varstva manjšin (vsaj teoretično) morala izkazovati določene elemente večkulturnosti. Sam slovensko nacijo enačim s stalnim prebivalstvom Republike Slovenije; vanjo uvrščam tako tiste, ki imajo slovensko državljanstvo, kot tudi tiste, ki imajo status tujca¹.

V narodnem smislu je to prebivalstvo sestavljeno iz večinskega slovenskega naroda ter kar pester zbirke narodnih manjšin, različnih provenienc. Slovence, ki živijo v sosednjih državah, prištevam k slovenskemu narodu in sočasno k italijanski naciji. Če je temu tako, je skrb za ohranjanje "slovenskih narodnih ostankov" za državno mejo (slovenskih manjšin v sosednjih državah) sploh slovenski nacionalni interes? Če pa v slovensko nacijo prištejemo še pripadnike drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, bo veljalo poiskati še odgovor na vprašanje, zakaj naj bi bila skrb države Slovenije² za "avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah" tudi v interesu Albancev, Bošnjakov, Hrvatov, Srbov itd., ki živijo v Sloveniji? Ob predpostavki, da je odgovor na to vprašanje pozitiven sledi vprašanje, kako se ta interes izkazuje? Predem skušamo odgovoriti na to vprašanje ne bo odveč, če na kratko predstavimo "posamezne segmente" slovenske nacije.

¹ Oporo za takšno razlago slovenske nacije vidim v 61.členu slovenske ustave (izražanje narodne pripadnosti). Ta pravi: "Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo".

² Ustava Republike Slovenije, 5.člen: Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino. Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.

Sloenci brez slovenskega državljanstva lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.

Narodnostna podoba Slovenije

TABELA 1: PREBIVALSTVO PO NARODNOSTNI PRIPADNOSTI OB POPI-SIH 1953, 1961, 1971, 1981 IN 1991

	1953 ¹⁴		1961		1971		1981		1991	
	skupaj	delež %	skupaj	delež %	skupaj	delež %	skupaj	delež %	skupaj	delež %
REPUBLIKA SLOVENIJA	1466425	100	1591523	100	1727137	100	1891864	100	1965986	100
NARODNOSTNO OPREDELJENI										
Slovenci	1415448	96,52	1522248	95,65	1624029	94,03	1712445	90,52	1727018	87,84
Italijani	854	0,06	3072	0,19	3001	0,17	2187	0,12	3064	0,16
Madžari	11019	0,75	10498	0,66	9785	0,57	9496	0,5	8503	0,43
Romi	1663	0,12	158	0,01	977	0,06	1435	0,08	2293	0,12
Albanci	169	0,01	282	0,02	1281	0,07	1985	0,1	3629	0,18
Avstrijci	289	0,02	254	0,02	278	0,02	180	0,01	199	0,01
Bolgari	49	0,00	180	0,01	139	0,01	105	0,01	169	0,01
Čehi	807	0,06	584	0,04	445	0,03	433	0,02	323	0,02
Črnogorci	1356	0,09	1384	0,09	1978	0,11	3217	0,17	4396	0,22
Grki	24	0,00	50	0,00	24	0,00	18	0,00	23	0,00
Hrvati	17978	1,23	31429	1,97	42657	2,47	55625	2,94	54212	2,76
Makedonci	640	0,04	1009	0,06	1613	0,09	3288	0,17	4432	0,22
Muslimani	1617	0,11	465	0,03	3231	0,19	13425	0,71	26842	1,36
Nemci	1617	0,11	732	0,05	422	0,02	380	0,02	546	0,03
Poljaki	275	0,02	222	0,01	194	0,01	204	0,01	204	0,01
Romuni	41	0,00	48	0,00	43	0,00	94	0,01	116	0,01
Rusi	593	0,04	295	0,02	302	0,02	194	0,01	170	0,01
Rusini ¹⁵	46	0,00	384	0,02	66	0,00	54	0,00	57	0,00
Slovaki	60	0,01	71	0,00	85	0,01	144	0,01	141	0,01
Srbi	11225	0,77	13609	0,86	20521	1,19	42182	2,23	47911	2,44
Turki	68	0,01	135	0,01	53	0,00	87	0,00	155	0,01
Ukrajinci ²	...	...	...	...	143	0,01	192	0,01	213	0,01
Vlahi	9	0,00	6	0,00	5	0,00	17	0,00	38	0,00
Židje	15	0,00	21	0,00	72	0,00	9	0,00	37	0,00
Drugi	352	0,02	449	0,03	307	0,02	577	0,03	1178	0,06
NARODNOSTNO NEOPREDELJENI										
Narodnostno se niso opredelili po čl.214 Ustave RS	-	-	-	-	3073	0,18	2975	0,16	9011	0,46
Opredelili so se kot Jugoslovani	-	-	2784	0,18	6744	0,39	26263	1,39	12307	0,63
Opredelili so se po regionalni pripadnosti	-	-	-	-	2705	0,16	4018	0,21	5254	0,27
NEZNANO	211	0,01	1154	0,07	2964	0,17	10635	0,56	53545	2,72

¹⁴ Ozemlje v času popisa.¹⁵ V popisih leta 1953 in 1961 so Rusini in Ukrajinci prikazali skupaj.

Tiste prebivalce Republike Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljujejo drugače kot Slovenci, običajno razvrščamo v dve kategoriji: na zgodovinske narodne skupnosti³ in na novodobne narodne skupnosti. Število pripadnikov klasičnih narodnih manjšin znaša 11.567 oseb (oziroma 13.860 oseb, če prištejemo še pripadnike romske skupnosti). Tej kategoriji prebivalstva priznava država status "narodnih skupnosti" ter jim zagotavlja celovito varstvo. Izhodišče varstva zgodovinskih narodnih manjšin (narodnosti) v Sloveniji predstavljata pojma narodnostno mešano ozemlje in sistem kolektivnih pravic, ki jih država "podeljuje" ne glede na število ali proporc manjšinskega prebivalstva na narodnostno mešanem ozemlju. Narodnostno mešano ozemlje je sestavljeno iz območij naselij v posameznih občinah, v katerih pripadniki italijanske in/ali madžarske narodnosti živijo že stoletja. Območja narodnostno mešanih ozemelj so natančno določena v statutih občin. V skladu z členom 11 Ustave republike Slovenije je na teh območjih, kot je že bilo zapisano, jezik narodne skupnosti uradni jezik, poleg slovenskega jezika.

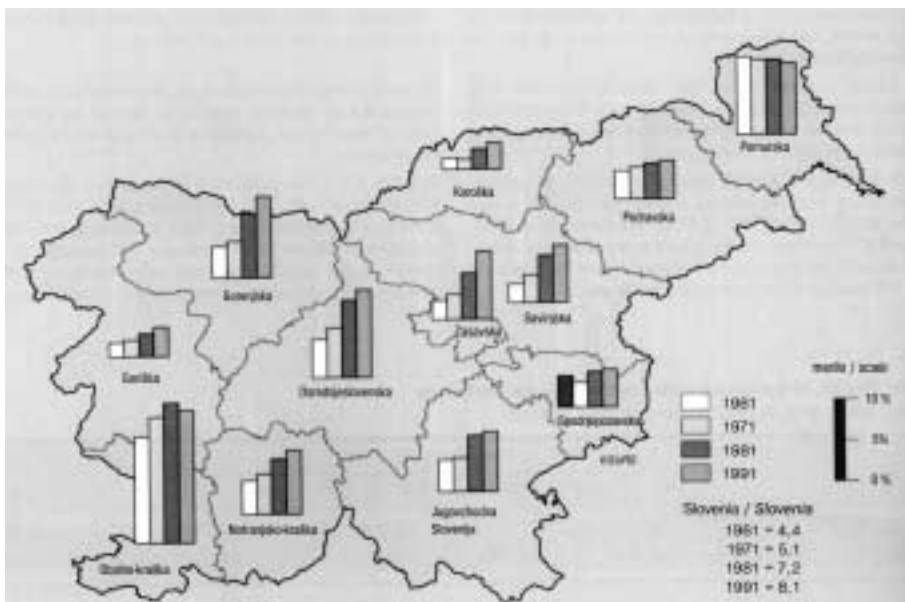
Kolektivne pravice pripadajo narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od vsakega posameznika, pripadnika narodne skupnosti pa je odvisno kdaj in kako se bo posluževal "podeljenih" posebnih narodnih pravic. Odsotnost številčne klavzule pomeni, da država priznava narodnim skupnostim ustrezen pomen v zgodovinskem razvoju ozemlja, ki je domovinsko ozemlje mnogih narodnih skupnosti. Koncept narodnostno mešanega ozemlja bi mnoge lahko spominjal na "rezervatni" tip manjšinske zaščite, saj je inkompatibilen s sodobnimi razvojnimi procesi, znotraj katerih predstavlja zahteva po mobilnosti pomembno delovno zmožnost. Da bi povsem odpravili kritike na račun "rezervatnega" modela zaščite, bi bilo potrebno celotno državo spremeniti v večjezično skupnost, v kateri bi manjšinski jeziki zavzemali izjemno pomembno mesto. Na žalost je uresničitev te ideje danes utopična želja. Kar je možno storiti na sedanji stopnji razvoja narodno manjšinskega varstva je zgolj dograjevanje "rezervatnega" modela manjšinskega varstva. Vsaj dve vodili narodno manjšinske politike velja uresničevati, če želimo razvijati opisani model. Najprej, promoviranje spoznanja, da je kulturna in duhovna dediščina narodnostno mešanega ozemlja skupna lastnina vseh njegovih prebivalcev, ne glede na njihovo narodnostno pripadnost in socialni status, ki so ga imeli v različnih zgodovinskih obdobjih. In drugič, določitev tistih pravic, ki jih pripadniki narodnostnih skupnosti uresničujejo tudi zunaj narodnostno mešanih območij. Med te pravice je slovenska država uvrstila pravico pripadnikov narodnih skupnosti do vpisa v posebni volilni imenik narodnosti za izvolitev poslanca narodnosti v državni zbor tudi v primeru, ko ne živijo na narodnostno mešanem ozemlju, in pravico do učenja jezika narodnih manjšin tudi zunaj narodnostno mešanega ozemlja.

³ V ustavi je govora o avtohtoni italijanski in madžarski narodnih skupnostih, brez posebne razlage pridevnika avtohton, ter o romski skupnosti.

V slovenskem modelu varstva narodnih skupnosti⁴ velja omeniti še eno pomembno posebnost: varstvo narodnih skupnosti neposredno zadeva tudi pripadnike večinske narodne skupnosti. Na primer, tudi pripadniki večinskega naroda so dolžni imeti dvojezične dokumente, se v javnih šolah učiti jezika in kulture manjšin, "tolerirati" dvojezično toponomastiko itd.

Poleg zgodovinskih narodnih skupnosti obstaja še zajetna skupina Neslovencev, za poimenovanje katerih promoviram pojem novodobne narodnostne skupnosti. V kategorijo novodobnih narodnostnih skupnosti uvrščam pripadnike narodov in narodnih manjšin nekdanje skupne jugoslovanske države, ki so se v Slovenijo priseljevali posebej intenzivno po letu 1970. Nedvomno drži, da so se zaradi razvojnih diskrepanc v Jugoslaviji pričeli odvijati ob koncu 50.let, posebej intenzivno pa v obdobju 1971-1981, pomembni selitveni tokovi proti razvitejšim predelom Jugoslavije, posebej v Slovenijo, kar je povečevalo število neslovenskega prebivalstva v Sloveniji. Spreminjanje deleža prebivalstva neslovenske narodne pripadnosti kaže naslednja slika:

SLIKA: DELEŽ PREBIVALSTVA NESLOVENSKE NARODNE PRIPADNOSTI PO STATISTIČNIH REGIJAH, OB POPISIH 1961, 1971, 1981 IN 1991

⁴ V slovenskem modelu varstva narodnih manjšin velja posebej omeniti naslednje "posebne pravice: na začetku velja omeniti pravico pripadnikov manjšin do svobodne rabe njihovega jezika (ta je na narodnostno mešanem ozemlju uradni jezik, poleg slovenskega) v zasebnem in javnem življenju, brez omejitev. Mnogi zakoni določajo rabo italijanskega in /ali madžarskega jezika v vidni dvojezičnosti, v odnosih z državo ali občinsko administracijo, osebnimi dokumenti in v sodstvu.

Posebna pozornost je namenjena pravici do izobraževanja pripadnikov narodnih manjšin. Določbe, ki zadevajo varstvo narodnih skupnosti je mogoče najti še na področju informiranja, kulture, razvijanja svobodnih stikov, rabe narodnih simbolov in ekonomskega razvoja. In nenazadnje velja omeniti še problematiko (politične) participacije pripadnikov narodnih skupnosti.

To pa seveda ne pomeni, da pred tem datumom (obdobjem) prebivalcev neslovenskega etničnega pokolenja ni bilo na slovenskem ozemlju. Še posebej nenavadno bi bilo, če v obmejnem prostoru ne bi bilo pripadnikov sosednjih narodov, saj stične točke med narodi običajno niso jasno določene narodne črte, ampak narodnostno mešana ozemlja. Vsaj pri poimenovanju narodnih populacij (tako Hrvatov kot Srbov), ki že stoletja živijo na prostoru ob južni slovenski državni meji s pojmom "novodobne narodne skupnosti", se bo prav lahko našel kritik z ugotovitvijo, da je takšno poimenovanje vprašljivo, zavajajoče, ali vsaj ne dovolj natančno. S takšnimi opozorili se velja strinjati. Tovrstna opozorila pa ne zmanjšujejo upravičenosti rabe pojma "novodobne narodne skupnosti". Populacije Srbov in Hrvatov, ki razpršeno bivajo po Sloveniji, niso rezultat odhajanja pripadnikov teh narodov iz "avtohtonega" poselitvenega prostora (razen v posamičnih primerih), ampak so rezultat sodobnih migracijskih procesov iz drugih področij bivše skupne jugoslovanske države. Ta ugotovitev pa ne osvobaja države od razmisleka o ustreznih modelih varovanja kulturne dediščine ("avtohtonih") neslovenskih populacij, ki živijo na ozemlju ob južni slovenski državni meji.

Za popolnitev etnične podobe Slovenije velja spomniti še na "oživljajočo" nemško narodno skupnost. Skupino bi težko umestili v eno izmed opisanih kategorij. Nedvomno gre za skupnost, ki (je) stoletja biva(la) na ozemlju, ki je vključeno v slovenski državni okvir. Toda za razliko od madžarske in italijanske narodne skupnosti, ki sta se v bolj ali manj strnjeni obliki ohranili na njunem avtohtonem poselitvenem ozemlju, so vojne vihre nemški narodni skupnosti dodelile drugačno usodo. Njeno povojno "izginotje" je pogojevalo nivo in obseg njene zaščite v obdobju po drugi svetovni vojni. Šele v zadnjih trenutkih pred slovensko osamosvojitvijo so se pričeli kazati elementi oživljanja nemško govoreče skupnosti. Na žalost prepozno, da bi jih bilo mogoče vključiti v prizadevanja po ustavni zaščiti nemške narodne skupnosti⁵. Velja pa dodati še misel, da je bilo uveljavljanje hotenj nemško govoreče skupnosti po "oživljanju" njihove identitete v prvem desetletju po osamosvojitvi Slovenije pogosto obravnavano skozi optiko akumuliranega vedenja o slovensko-nemških narodnostnih bojih v preteklosti; hotenja po varovanju nemško govoreče skupnosti so bila zato mnogokrat obravnavana kot prvi korak na poti oživljanja nemških (avstrijskih) ekspanzionističnih interesov na slovenskem narodnem ozemlju.

⁵ Ne bi bilo točno, če bi dejali, da je bila nemško govoreča skupnost uradno priznana šele s podpisom kulturnega sporazuma 30. aprila 2001. Če sledimo interpretaciji F. Capotortija, posebnega poročevalca podkomisije za zaščito manjšin, je določeno manjšino mogoče priznati na različne načine: s priznanjem statusa pravne osebe, s sprejetjem posebnih ukrepov za zaščito njene identitete, ali pa s parcialnim zagotavljanjem nekaterih pravic. Glede na to, da država finančno podpira kulturne dejavnosti nemških kulturnih društev (res da v skromnem obsegu), je formalno pravno zadoščeno vsaj enemu kriteriju za priznanje nemško govoreče skupnosti.

Varstvo manjšin - državni interes?

Iz zapisanega je mogoče razbrati, da je povezava med narodno manjšinsko problematiko in nacionalnim interesom vsaj dvoplastna:

1. kot odnos slovenske države do slovenskih manjšin v sosednjih državah, in
2. kot odnos slovenske države do neslovenskih populacij, ki živijo v Sloveniji, pa naj bodo to zgodovinske ali novodobne.

Šele tedaj, ko v središče analize postavimo sočasnost proučevanja, denimo, slovenske manjšine v Italiji in italijanske narodne skupnosti v Sloveniji, lahko odkrijemo korelativnost, pa tudi univerzalnost mnogih parcialnih narodnostnih procesov, ki se odvijajo v različnih pogojih družbeno-politične ureditve ne glede na stopnjo pravne zaščite posamezne manjšine. Oblike etnične stratifikacije, integracije in asimilacije se tako na primer pojavljajo tudi znotraj italijanske in madžarske manjšine v SR Sloveniji, čeprav uživajo pravno-politično priznanje in varstvo, ne pa le, denimo, znotraj slovenskih manjšin v sosednjih državah. To nas navaja na misel, da moramo vlogo in vrednost izčrpavajočega boja za vseobsežno pravno zaščito na "tradicionalnih" temeljih na novo preudariti. Poleg tega pa se ne bo mogoče izogniti raziskovanju še dvoje vprašanj: a) narodnostne identitete in političnega pluralizma in b) simultani obravnavi pojmov enotni slovenski, italijanski, madžarski kulturni prostor, brez katerih ni mogoče uveljaviti koncepta subjektivitete manjšin in na njem zgrajene politične prakse.

O "neodrešenih" bratih za mejo

Glede na "dolžno skrb", ki naj jo izkazuje do slovenskih manjšin v sosednjih državah⁶ (ta je zaukazana tudi v slovenski ustavi) bi pričakovali, da ima slovenska država oblikovan sofisticiran načrt odnosov do "partnerjev" za mejo. Toda kdor podrobno spremlja odnose med slovensko državo in slovenskimi manjšinami v sosednjih državah dobi pogosto občutek, da gre za mešanico karitativnosti in brambovstva. Manjšine se (še vedno) obravnava kot skupnosti v večni fazi adolescence, ki se mukoma opotekajo za svetlo prihodnostjo ("matičnega") slovenskega naroda. In prav zaradi teh razvojnih zaostankov jim je potrebno pomagati. Iz teh izhodišč se je razvila in v dobršni meri tudi ohranila miselnost, da je slovenskim manjšinam v sosednjih državah potrebno pomagati zaradi razvojnih težav! Ko je bilo to načelo obravnavano skozi politična očala, je to pomenilo le še korak do skrbništva. Morda je tudi ta parcepcija "prisilne" nivelizacije, ki vztraja na "transplantaciji" kriterijev etnorazvoja v državi "matičnega" naroda v povsem drugačno okolje, pomenila prispevek k opuščanju izvorne identitete pri nekaterih pripadni-

⁶ V Resoluciji o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije, ki jo je Državni zbor sprejel 27. junija 1996, je področje bivanja Slovencev v sosednjih državah takole opredeljeno: "V Republiki Avstriji živi avtohtona slovenska manjšina v deželah Koroški in Štajerski, v Republiki Italiji v deželi Furlaniji-Juljski krajini, na Madžarskem v Porabju, v Republiki Hrvaški pa na področju vzdolž hrvaško-slovenske državne meje, zlasti v Istri, Gorskem Kotarju in Medmurju".

kih slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah. Skratka, nisem povsem prepričan, da bi znala država zelo razločno odgovoriti na vprašanje, zakaj je pomoč Slovencev v sosednjih državah potrebna? Menim, da se mnogim "matičnim" Slovencev tavitološki odgovor, Slovencem je potrebno pomagati ker so Slovenci, ne bo zdel dovolj prepričljiv. Odgovor na to vprašanje zna biti še težji za tiste pripadnike slovenske nacije, ki se v etničnem smislu ne prištevajo k slovenskemu narodu.

O "tujerodcih" v Sloveniji

Iz zapisanega na uvodnih straneh tega spisa je mogoče zaključiti, da je razprava o neslovenskih populacijah v Sloveniji vsaj tronivojska: potrebno je govoriti o zgodovinskih narodnih skupnostih, Romih in o "zbirki" novodobnih narodnih skupin. Trem različnim kategorijam manjšin ustrezajo trije različni modeli manjšinske zaščite:

- a) relativno celovita pravna zaščita zgodovinskih narodnih manjšin, ki obsega, poleg ustavnih določb⁷, še okoli osemdeset zakonov in predpisov, ki zadevajo različna področja življenja manjšin. Zanimanje države za ti dve skupnosti se zdi razumljivo. Živita na obmejnem prostoru slovenske države in tako širita italijanski in/ali madžarski kulturni prostor na ozemlje slovenske države.
- b) manj razumljiv je selektiven obseg določb za varstvo romske skupnosti⁸ in
- c) rudimentalen model ohranjanja narodne identitete novodobnih narodnih skupnosti. Ustava ne vsebuje posebnih določb za varstvo teh manjšinskih skupnosti. V

595

⁷ Ustava Republike Slovenije, člen 11: "Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina".

Ustava Republike Slovenije, člen 64: (posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji) Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in da za ohranjanje svoje narodne identitete ustanavljajo organizacije, razvijajo gospodarske, kulturne in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. V skladu z zakonom imata ti narodni skupnosti in njuni pripadniki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do oblikovanja te vzgoje in izobraževanja. Zakon določa območja, na katerih je dvojezično šolstvo obvezno. Narodnima skupnostma in njunim pripadnikom je zagotovljena pravica, da gojijo odnose s svojima matičnima narodoma in njunima državama. Država gmotno in moralno podpira uveljavljanje teh pravic.

Na območjih, kjer ti skupnosti živita, ustanovijo njuni pripadniki za uresničevanje svojih pravic svoje samoupravne skupnosti. Na njihov predlog lahko država pooblasti samoupravne narodne skupnosti za opravljanje določenih nalog iz državne pristojnosti ter zagotavlja sredstva za njihovo uresničevanje.

Narodni skupnosti sta neposredno zastopani v predstavniških organih lokalne samouprave in v državnem zboru.

Zakon ureja položaj in način uresničevanja pravic italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti na območjih, kjer živita, obveznosti samoupravnih lokalnih skupnosti za uresničevanje teh pravic, ter tiste pravice, ki jih pripadniki teh narodnih skupnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij. Pravice obeh narodnih skupnosti ter njunih pripadnikov so zagotovljene ne glede na število pripadnikov teh skupnosti.

Zakoni, drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic in položaja zgolj narodnih skupnosti, ne morejo biti sprejeti brez soglasja predstavnikov narodnih skupnosti.

⁸ Za varstvo romske skupnosti je pomemben 65. člen ustave: (položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji) Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.

ustavi tudi ni posebnih določb za varstvo "oživljajoče" nemško govoreče narodne skupnosti⁹. Edino ustavno določbo, na katero se pripadniki teh skupnosti oprejo v procesu ohranjanja narodnih posebnosti, je mogoče najti v 61. in 62. členu (pravica do uporabe svojega jezika in pisave)¹⁰ slovenske ustave. Pa bi le moralo biti kaj več storjenega, saj število oseb, ki se v narodnem smislu ne opredeljujejo kot Slovenci predstavlja vsaj 11.45% prebivalstva Republike Slovenije. Pa bi v luči ohranjanja identitete teh skupnosti država le morala več narediti. Državna politika, ki bi temeljila na etnični distanci in "tihi asimilaciji" ima običajno svoj protitok - skupnosti se pričenjajo homogenizirati na narodnostni osnovi, zapirajo se v krog lastne narodne skupnosti; do okolja in države, v kateri živijo, so zadržave, morda celo sovražne. In tako zaželeni "kontrola" nad drugorodci, ki se jo želi doseči z asimilacijo, se običajno sprevrže v njeno nasprotje - narodne manjšine postanejo rizični element nacionalne varnosti.

O pojmovnem aparatu

Pred nadaljevanjem razprave o korelaciji (varstvo) narodne manjšine in nacionalni interes velja spregovoriti še o nekaterih pojmovnih dilemah. Začenši s pojmom narodn(a)e manjšin(a)e. Tudi z opredelitvijo tega pojma imamo obilico težav. Čim popolnejša se na prvi pogled določena definicija narodne manjšine zdi, toliko daljši je spisek vprašanj, pripomb in pomislekov, ki se odpirajo ob njenem pazljivejšem branju. In vse skupaj na koncu spominja na pest mivke, ki nam vztrajno drsi med prsti. Razpravam med zagovorniki subjektivnega oziroma objektivnega pristopa še ni videti konca.

Izhodišče opredeljevanja "klasičnih" narodnih manjšin je ugotovitev, da naj bi to bilo nekaj, kar je v spletu zgodovinskih okoliščin "odpadlo" od narodnega telesa. Nekaj, kar naj bi bilo v jezikovnem in kulturnem pomenu vsaj sorodno (dolgo časa se je govorilo celo o identičnem) tistemu, kar je ostalo na oni strani krivično

⁹ Slovenija je Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih podpisala 3. julija 1997, ratificirala 19. julija 2000, v Uradnem listu je bila objavljena 4. avgusta 2000. Ob deponiranju ratifikacijskih instrumentov, 4. oktobra 2000, je Slovenija izjavila, da bodo sprejeta določila v veljavi (the period covered) od 1. januarja 2001.

Republika Slovenija je ob deponiranju listine o ratifikaciji Listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih generalnemu sekretarju Sveta Evrope sporočila, da sta na ozemlju Republike Slovenije regionalna ali manjšinska jezika italijanski in madžarski jezik. Prav tako je bilo sporočeno, da se bodo določbe od prvega do četrtega odstavka 7. člena smiselno uporabljale tudi za romski jezik. Romski jezik se obravnava kot ne-teritorialni jezik. V Evropski listini se kot ne-teritorialni jeziki opredeljujejo jeziki, ki jih uporabljajo državljani države; ti jeziki se razlikujejo od jezika ali jezikov, ki ga oziroma jih uporablja preostali del prebivalstva te države; ta jezik se tradicionalno uporablja na ozemlju te države, vendar ga ni mogoče povezati s točno določenim geografskim območjem te države. V pojasnjevalnemu poročilu k Evropski listini je mogoče prebrati, da sta ne-teritorialna jezika, na primer jidiš in romski jezik. Ob sedanjih dilemah o urejanju položaja nemško govoreče skupnosti v Sloveniji bi bilo morda vredno razmisliti, ali ne bi ta problem razrešili prav v okviru ponujene diktije o "ne-teritorialnih jezikih".

¹⁰ Ustava Republike Slovenije, 62. člen (pravica do uporabe svojega jezika in pisave): Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.

postavljenih meja. Temu primerno je bilo (in še vedno je) besedišče, ki je (bilo) v strokovnem in političnem jeziku v uporabi - v rabi so pojmi matični narod, matična domovina, ali matična država, pri čemer se ima v mislih najpogosteje sosednjo državo. Zanimivo je, da bi v slovenski jezik težko prevedli izraz "kin-nation" (soroden narod), ki se v strokovni literaturi vse pogosteje uporablja za tisto populacijo, ki jo mi imenujemo "matični narod".

Ali je tudi raba teh pojmov (pojem matični narod se v italijanski jezik prevaja kot "nazione d'origine") prispevala k zmotnemu prepričanju pripadnikov italijanske večine, da so Slovenci v Italiji "proizvod" poveljnih imigracijskih¹¹ procesov iz Jugoslavije in ne avtohtoni prebivalci Furlanije-Juljske krajine, oziroma k razvoju teorije, da so Slovenci v Italiji bolj ali manj vsi iredentisti in jih je zato potrebno imeti posebej na očeh, bi tudi veljalo jemati v obzir, ko se razpravlja o odnosu italijanske države do Slovencev v Italiji. Ta opomba je seveda le drobec na spisku vzrokov, ki (so) določali odnose med Slovenci v Italiji in italijansko družbo. In pretežni del krivde je le potrebno pripisati italijanski strani.

Verjetno pa moramo bistven obrat storiti najprej raziskovalci sami. Nenazadnje smo te pojme tudi pomagali sooblikovati! Takšen odnos je bil v času sestavljanja slovenskega naroda iz množice regionalnih identitet morda celo nujen. Toda razvoj manjšinskih skupnosti, ki so ostale v drugih državah, je ubral drugačno pot. Zaradi prepletanja "prinešenih" značilnosti z vplivi, ki jih črpa iz okolja, v katerem živi, ter jih dopolnjuje z vplivi, ki prihajajo iz "matičnega naroda", se tipične narodne manjšine pretvarjajo v idiosinkratične narodnostne organizme, katerih razvoj ne določajo le zunanje, temveč tudi notranje zakonitosti, izoblikovane v procesu dvotirne socializacije.

Iz povedanega je hkrati razvidno, da je manjšina zgodovinska kategorija, torej osebek z lastnim zgodovinskim razvojem. Je specifična družbena skupina, ki z interioriziranjem elementov iz okolja razvija svojo lastno (tudi politično) kulturo. Brez priznavanja teh dejstev se nam kaj lahko zgodi, da bomo zagovarjali "arhaično" narodno tvorbo, katere obstoj in razvoj je možen le ob močnih spodbudah "od zunaj". Hkrati pa obstaja nevarnost, da bi priznali obstoj "naravne asimilacije"; slednja namreč izgubi svoj negativni pomen kot oznaka procesov/pojavov, če v analizo pritegnemo problem posameznikove avtonomne dejavnosti. Pogoj za izločitev pojma "naravne asimilacije" pa je vsekakor izvršitev tistih zgodovinskih in političnih procesov, ki jim E. Petrič pravi interna samoodločba dane manjšinske skupnosti (Petrič, 1977).

Za pojma matični narod in matična domovina je mogoče reči, da sta odtenka slovenskih velikonarodnih idej (zgodovinsko ime zanj je Združena Slovenija).

¹¹ Po podatkih raziskave, ki jo je po naročilu SLORI-ja opravila družba SWG v Trstu leta 1998, je na vprašanje o tem, ali Slovenci živijo na ozemlju F-Jk že stoletja, pritrdilno odgovorila le 1/2 tistih, ki so se opredelili kot Italijani. Tudi druge empirične raziskave, opravljene na narodnostno mešanih ozemljih v Sloveniji in sosednjih državah kažejo, da obstaja "pomemben razkorak" med kabinetno oblikovanim pojmom "slovenska manjšinska narodna identiteta" in dejanskim stanjem. Glej na primer rezultate raziskav, ki so bili pridobljeni v okviru projekta Inštituta za narodnostna vprašanja "Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru". Zanimivi so tudi podatki objavljeni v delu: Riccardo Ruttar: *I diplomati della Slavia: la situazione demografica: ricerca sui diplomati. Cividale del Friuli. SLORI, 1999*

Pojma ne obravnavam v pejorativnem pomenu besede. Nenazadnje ima vsak narod lastno velikonarodno idejo. Ključnega pomena pri realizaciji tega pojma je sposobnost naroda (oz.njegove humanistične inteligence in političnega stratos), da razvije tudi drugačne oblike realizacije velikonarodne ideje, če bi se realizacija te ideje, v smislu državnega zaokrožanja celotnega poselitvenega teritorija, kazala le skozi zelo boleče opcije etničnega čiščenja ali genocidnega odnosa do drugorodcev oziroma krvavega obračunavanja s kakšnim sosednjim narodom oziroma sosednjo državo. Alternativen pojem za slovenski velikonarodni program je Skupni (in ne enotni) slovenski kulturni¹² prostor.

Za pojem matični narod velja zapisati, da vsaj z enim očesom "škili" proti pokroviteljskemu odnosu "matičnega" naroda do manjšinskih skupnosti. Sam ga zavračam tudi zato, ker me spominja na "čebeljo" organizacijo naroda, znotraj katere je vse, na takšen ali drugačen način, podrejeno ohranjanju "mattice". Kaj lahko v tem procesu/odnosu doleti manjšine, pa je pravzaprav drugotnega pomena. Da so v procesu "inkarnacije" velikonarodnih idej tragično usodo doživele prav manjšine, pa ni potrebno posebej poudarjati.

Varstvo manjšin - nacionalni interes

Če imam težave že pri opredelitvi osnovnih, vsakemu laiku znanih in razumljivih pojmov, kaj šele bo, ko bom skušal ustvariti povezavo med pojmom nacionalni interes in (varstvo) narodih manjšin. Če manjšine ne potrebujejo pomoči, kako bi potem obravnavali finančna sredstva, ki jih slovenska država namenja Slovencem v sosednjih državah? Morda bo navedba zvenela brutalno liberalistično, vendar je kljub temu res, da je potrebno tovrstno pomoč obravnavati kot investicijo v sistem slovenske nacionalne varnosti! Poleg tega, da širijo slovenski poselitveni prostor na območje sosednje države, predstavlja odnos, ki ga gojijo te države do slovenskih manjšin nekakšen seizmograf odnosov, ki jih te države načrtujejo do države "matičnega" naroda v bližnji prihodnosti! V zgodovini odnosov med Slovenci in sosednjimi državami v XX.stoletju je mogoče najti mnogo primerov v prid tej trditvi. V luči zapisanega bi bilo mogoče sklepati, da so (narodne) manjšine rizični element v sistemu nacionalne varnosti. Živijo ob meji s sosednjimi državami in v določenem smislu povečujejo propustnost državne meje. Ta propustnost se običajno še poveča, če država, v kateri manjšina živi, uveljavlja asimilacijsko poli-

¹² Pojem kultura rabim v duhu definicije, ki je nastala v okviru UNESCO in pravi, da je kultura "dinamičen vrednostni sistem naučenih elementov pričakovanj, konvencij, verovanj in pravil, ki omogočajo članom določene skupine, da uresničujejo kontakte med seboj in svetom, da torej med seboj komunicirajo in razvijajo svoje ustvarjalne potenciale"

¹³ Morda je zgolj slučaj, da so o tem pojmu najbolj celovito razpravljali na 13. sklicu Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte leta 1985 v Novi Gorici. Na plenumu je Reginald Vospernik povedal sledečo misel: "Matica - to pomeni biološki, zgodovinski, geografski izvir; ob matici se pojavljajo hierarhično podrejeni otroci in potomci. Zgodovinsko resnično pa je, da se je etnogeneza slovenstva pojavila prav na robu današnjega selitvenega prostora, v bivši Karantaniji, v geografski in duhovni bližini knežjega kamna" (Vospernik: 1985, 59).

tiko do manjšin. Poznamo pa tudi primere, ko so manjšinske skupnosti predstavljale najboljše mejaše določene države.

Podobno pojmem tudi problematiko varovanja manjšinskih skupnosti v Sloveniji. Ustrezen model varovanja narodnih manjšin, pa naj bodo to t.i. klasične ali novodobne, pojmem kot investicijo v sistem slovenske nacionalne varnosti! Ključni element v tem modelu mora biti integracija v slovensko družbo ob sočasnem ohranjanju in promociji elementov narodne identitete. Če bi (bodo) prevladali elementi asimilacije s poudarjeno noto marginalizacije, čemur običajno sledi še poudarjeno izkazovanje interesa držav "matičnih" narodov za usodo "neodrešenih" rojakov za mejo, bodo narodne manjšine prav lahko ponovno zreducirane na raven petokolonaštva in trojanskih konjev. Kakšen konec so takšne politike doživele v tem stoletju pa ni potrebno ponovno poudarjati. Integracija v slovensko družbo (nacijo?) ob sočasnem zagotavljanju pogojev za ohranjanje in promocijo vseh narodnih identitet je edina pot, da narodno heterogene družbe (kamor uvrščam tudi slovensko družbo) dosežejo ustrezno notranjo kohezijo.

Zaključek

Kaj zapisati na koncu? Podatki zbrani v različnih raziskavah kažejo na to, da smo verjetno šele na začetku graditve odnosa, ki ga sociologi imenujejo proces adaptacije in razvitega kulturnega pluralizma. Procesi kulturnega pluralizma so povezani s procesi razvitejše, popolnejše adaptacije. Gre za ohranjanje in razvijanje etničnih posebnosti, etnične identitete, kulture, ob zagotavljanju avtonomije kultur in tolerance do različnega. Procese kulturnega pluralizma štejemo med konjunktivne procese, ki pospešujejo participacijo in samoupravo etničnih skupin. So v izrazitem nasprotju s pojavi etnične stratifikacije in prisilnih asimilacij ter s teoretičnimi pogledi, ki predvidevajo preraščanje in zginevanje etničnih skupin. Kulturni pluralizem temelji na razvitih, popolnejših procesih, in drugih konjunktivnih procesih, povezan pa je tudi z integrativnimi konflikti (Klinar:1986,48-49). To bi torej pomenilo vsestransko spoštovanje "prirojenih" etničnih značilnosti, na katere so pripadniki manjšinskih etničnih skupin vezani, hkrati pa tudi pomeni upoštevati kulturno različnega. Verjetno je to edina pot, da številčno relativno majhna družba, sestavljena iz različnih etničnih skupin, doseže ustrezno notranjo kohezijo in integracijo. Vsaj na nivoju "strategije" je to že bilo storjeno. Zatika se pri operacionalizaciji.

LITERATURA

- Bianchini Stefano, Janjić Dušan (eds) (1996): *Ethnicity and postcommunism*. Institute of Social Sciences, Beograd
- Klinar, Peter (1986): *Etnične avtohtone in imigrantske manjšine*. FSPN, RI, Ljubljana
- Komac Miran (2002): *Varstvo manjšin*. INV; AIS, Ljubljana
- Petrič, Ernest (1977): *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*; Obzorja, Maribor.
- Popisi na Slovenskem 1948-1991 in popis 2002: (2001) Statistični urad Republike Slovenije.

Ljubljana

Ruttar, Riccardo (1999): I diplomati della Slavia: la situazione demografica : ricerca sui diplomati. SLORI, Cividale del Friuli.

Vospernik, Reginald (1985): Skupni slovenski kulturni prostor - realnost ali utopija? V: Trinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Ljubljana.